

20. Kotzschke R. Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten / Rudolf Kotzschke. – Leipzig: Hirzel, 1941. – 66 S.
21. Goerlitz T. Verfassung, Verwaltung und Recht der Stadt Breslau / T. Goerlitz. – Wiirzburg : Holzner, 1962. – 155 S.
22. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Bohlau, 1942. – 567 S.
23. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.
24. Kuhn W. Die deutschrechtlichen Stadte in Schlesien und Polen in der ersten Halfte des 13. Jahrhunderts / Walter Kuhn. – Marburg : J. G. Herder–Inst., 1968. – 170 S.
25. Kuhn W. Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung / Walter Kuhn. – Koln : Bohlau, 1973. – 450 S.
26. Thime H. Die Magdeburger und Kulmer Stadtrechte im deutschen Osten / H. Thime // Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit. – Berlin : Siedler, 1986. – 405 S.
27. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brucke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel– und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
28. Ebel F. Die Magdeburger Schoppen und die Politik / F. Ebel // Recht und Rechtswissenschaft im mitteldeutschen Raum. Symposium fur Ralf Lieberwirth anlässlich seines 75 Geburtstages. – Koln ; Weimar ; Wien, 1998. – S. 2–40.
29. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Koln ; Wien : Bohlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.
30. Luck H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Luck // Hanse-Stadte-Bunde. Die sachsischen Stadte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

УДК 340.1

Охотницька Н. В., здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету імені Івана Франка

Судова система на українських землях в 1917-1921 рр.

Стаття присвячена аналізу судової системи на українських землях в 1917-1921 рр. Охарактеризовано особливості судової системи в період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР.

Ключові слова: генеральний суд, апеляційні суди, мирові суди, військові суди.

Статья посвящена анализу судебной системы на украинских землях в 1917-1921 гг. Охарактеризованы особенности судебной системы в период Центральной Рады, Гетманщины, Директории, ЗУНР.

Ключевые слова: генеральный суд, апелляционные суды, мировые суды, военные суды.

This article analyzes the judicial system in the Ukrainian lands in 1917-1921 was The features of the judiciary during the Central Rada, the Hetmanate, the Directorate, ZUNR.

Key words: General Court, appellate courts, magistrates' courts, military courts.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України докорінно змінилася побудова органів державної влади, в тому числі і судової. Внаслідок прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та нового Кримінального процесуального кодексу України судова система України зазнала певних змін. Проте, не дивлячись на прийняття нового судового законодавства, в юридичній науці, дискусії щодо подальшого вдосконалення судової системи не вщухають. У зв'язку із цим

питання про судову систему в правовій державі не може бути належним чином з'ясоване без поглибленого дослідження історичних особливостей її становлення та розвитку. Одним з важливих періодів українського державотворення є період «української революції» 1917-1921 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили такі вчені, як І.Й. Бойко, Ю.Є. Вовк, О.Л. Копиленко, В.С. Кульчицький, О.М. Мироненко, П.П. Музиченко, А.Й. Рогожин, В.О. Рум'янцеv, О.В. Сокальська, Б.Й. Тищик, та інші. Проте, не дивлячись на таку зацікавленість з боку науковців питання, що стосуються судової системи на українських землях в 1917-1921 рр. потребують подальших досліджень.

Основний зміст. На початку ХХ ст. із ситуації, яка виникла в обох воюючих блоках – Росії та Німеччині й Австро-Угорщині, скористалася Україна. Історичні події надали їй великий шанс визволитися з-під гніту й неволі після багатьох століть чужоземного панування. У Києві 4 (за новим стилем – 17) березня 1917 р. після відповідної підготовчої роботи зібралися представники українських політичних партій, професійних, культурних, студентських організацій і товариств, які вирішили утворити єдиний керівний орган для організації, репрезентації й координації національно-політичного життя України. Цим органом стала Центральна Рада [1, с. 255].

З'їзд українських юристів, котрий відбувся 13-14 червня 1917 р., визнав за необхідне, що судову систему України має очолювати Вищий крайовий суд і вона має бути незалежною від російського уряду. З часом, після створення генерального комісаріату судових справ Центральна рада 10 листопада 1917 р. ухвалила постанову, підписану М. Грушевським: суд на Україні твориться іменем Української народної республіки. 2 грудня був створений Генеральний суд УНР, на який було покладено виконання повноважень суду касаційної інстанції, а також здійснення нагляду за судовими установами та особами судового відомства.

16 грудня прийнято Закон «Про заведення апеляційних судів», їх створено три: Київський, Харківський і Одеський. Апеляційний суд складався з голови, заступника і кількох суддів. Вони обиралися на 3 роки (як і члени Генерального суду) Центральною Радою [1, с. 262]. Вони діяли згідно з правилами, встановленими Судовими статутами для судових палат з деякими відмінностями, обумовленими демократичними принципами побудови нової держави.

Незавершеність судової реформи й умови війни зумовили появу в УНР надзвичайних судових установ, які заповнювали вакуум в організації судової влади. 14 лютого 1918 р. були запроваджені посади головних губернських комісарів, яким надавалося право створювати революційні воєнні суди, що діяли в складі 2-х представників від місцевих громадських організацій і 4-х – за призначенням губернського коменданта [2, с. 76]. Такий підхід перетворював судову систему з незалежної гілки влади на своєрідне доповнення адміністративного апарату, в якому процесуальні засоби приймали форму адміністративних. Стан війни вимагав від уряду УНР створювати судові установи зі спеціальною юрисдикцією. Для розгляду кримінальних справ військових було створено Київський та Одеський воєнні суди, згодом – вищі воєнні суди в Києві та Катеринославі й 17 штабних судів [3, с. 54-55].

29 квітня 1918 року Павло Скоропадський захопив владу в Україні і проголосив утворення Української держави. Одним з першочергових завдань гетьманської адміністрації було налагодження ефективного функціонування органів судової влади. Від цього в

значній мірі залежала нормалізація ситуації в країні. Відразу через декілька днів після захоплення влади, 3 травня 1918 року, Павло Скоропадський призначив своїм наказом міністром судових справ М. Чубинського [4, с. 3]. Міністерство судових справ складалось з двох департаментів. «До складу 1-го департаменту входили персональний відділ, цивільний відділ і законодавчий відділ, а до 2-го департаменту - пенсійний відділ, рахунковий відділ, розпорядчий відділ, секретарський відділ та емеритальний відділ або відділ емеритальної каси, бухгалтерія та екекуторська частина». З 15 липня міністерство судових справ перейменовувалось на міністерство юстиції.

Загалом судова система Української держави спочатку не зазнала істотних змін порівняно з Українською Народною Республікою. У «Законах про тимчасовий державний устрій України» йшлося про Генеральний Суд як «найвищого хоронителя і захисника закону та найвищий суд України для справ будівництва та адміністративних». Новація полягала лише в тому, що «Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді» призначалися гетьманом. Однак уже 20 травня разом з іншими комісіями при Міністерстві судових справ було утворено й «Комісію для перегляду заведення Генерального та Апеляційного судів», а 25 травня гетьман затвердив закон про титул, іменем якого твориться суд в Україні – «іменем закону Української держави», при цьому скасовувався відповідний закон Центральної Ради [5, с. 103].

Вищим органом судової влади був Генеральний суд. У «Законах про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 року були підтверджені повноваження Генерального суду, що «уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних». Генеральний суд у свій час був створений Центральною Радою і діяв на підставі закону від 2 грудня 1917 року «Про утворення Генерального суду». Він виконував на «цілій території України всі функції, належні досі Правительствующому Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства, а також всі функції Головного воєнного суду».

Доцільність створення в період Центральної Ради Генерального суду була поставлена Павлом Скоропадським під сумнів і вже 17 травня 1918 року, згідно з постановою Ради Міністрів Української держави видано наказ міністра судових справ № 129 про створення комісії для «перегляду заведення Генерального та апеляційних судів». Головою комісії призначено С. Завадського. Завданням комісії було підготувати законопроекти про утворення Державною Сенату і судових палат. До прийняття відповідного українського закону компетенцію Сенату визначало колишнє царське законодавство про вищі суди, зрештою, як і щодо судових палат та апеляційних судів. Закон про їх відновлення був прийнятий 8 липня 1918 р. Цей Закон називався «Про Судові палати і Апеляційні суди». Отож гетьман взявся повністю відновити структуру колишніх царських судових органів [1, с.288].

Завершували систему загальних судів в Україні мирові суди, підсудність яких визначалася постановами Ради Міністрів від 14 і 21 липня 1918 року. Військові суди Української держави діяли на підставі Закону “Про організацію військово-судових установ та їх компетенції” від 21 червня 1918 року. Вони поділялися на вищі і штабні суди. До вищих відносилися Київський і Катеринославський військові суди, до штабних – ті, що діяли при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі [6, с. 230-231].

Після падіння гетьманату й приходу до влади Директорії знов постала проблема перебудови державного апарату, в тому числі й судового. Директорія не сприйняла

здобутків гетьманату в державотворенні і не повернулася до державних інституцій УНР часів Центральної Ради. Вона прагнула зробити свій оригінальний внесок у розбудову Української держави, а опинилась на роздоріжжі. Її зусилля в галузі державного будівництва, зокрема судоустрою, були хаотичними й неефективними, а вакуум у судовій системі заповнило надзвичайне військове судочинство. Ще 1 грудня 1918 р. Директорія ухвалила, що «суд на території Української Народної Республіки твориться іменем УНР» [3, с. 59]. Наприкінці грудня цього ж року вона скасувала Державний Сенат, заснований гетьманом, а 2 січня 1919 р. підтвердила закон про відновлення діяльності Генерального суду часів УНР, щоправда, з назвою «Надвичий суд». 24 січня була відновлена діяльність апеляційних судів, заснованих Центральною Радою. Директорія, намагаючись зберегти мирові судові установи, 19 лютого 1919 р. прийняла закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким установлювалося, що органи місцевого самоврядування повинні найближчим часом обрати мирових суддів за нормами закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р.

В основу нової моделі судової системи «другої УНР» Директорія поклала принципи судоустрою дореволюційної Росії, дещо модифіковані Центральною Радою й гетьманом. Але складна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна, необхідність вести воєнні дії проти більшовиків, білогвардійців, анархістів, Антанти й поляків зумовлювали суттєві аномалії в судоустрої УНР. На практиці функціонувала і діяла надзвичайна судова система, досить далека від принципів, законодавчо проголошених Директорією. Спочатку основними судовими установами УНР стали воєнно-польові суди, які були започатковані наказом С. Петлюри й О. Осецького від 22 листопада 1918 р. На його підставі при всіх військових частинах засновувалися воєнно-польові суди в складі 2-х старшин, 2-х козаків, прокурора й секретаря, які призначалися наказом місцевої військової влади. Для влаштування таких судів застосовувалися російські Військовий статут про покарання 1869 р. й Положення про польове управління військ у воєнний час 1914 р.

Формування надзвичайної судової системи Директорії на цьому не закінчилось, і 20 грудня 1918 р. було створено позасудовий орган — так звана «дев'ятка», комісія в складі 9 членів — представників від Головного військового юридичного управління, військових частин та Міністерства юстиції для термінового розгляду справ усіх супротивників нової влади [5, с. 154]. У такій системі й повноваженнях судових установ неважко побачити намагання Директорії перетворити їх на знаряддя боротьби з політичними опонентами. Широка підсудність воєнно-польових судів призвела до того, що суд при штабі корпусу не встигав розглядати справи, а тому 20 грудня 1919 р. в Києві було запроваджено вже 2 військово-польові суди. При цьому зменшився і склад судової присутності: тепер суд працював у складі головуючого і 2-х суддів за наявності 2-х запасних. Судова система, створена Директорією в перші місяці її існування, не відповідала демократичним принципам і не змогла виконати завдань, які на неї поклалися. Тому 26 січня 1919 р. воєнно-польові суди на території УНР було скасовано. Того ж дня Директорія затвердила закон «Про надзвичайні воєнні суди» [3, с. 61]. Вони були винятковими й діяли на фронтах і в місцевостях, де оголошено воєнний стан. А якщо взяти до уваги, що на підставі закону Директорії від 24 січня 1919 р. останній оголошувався на всій території УНР, то не лишається сумнівів у тому, що «класичне» правосуддя відтіснялося на другий план, а то й зовсім не діяло. У системі надзвичайних воєнних судів не існувало ніякої інстанційності, їх вироків не підлягали оскарженню й виконувалися негайно [4, с. 6].

Судова система з початку існування ЗУНР за Законом «Про тимчасову організацію судів і судової влади» від 21 листопада 1918 р. залишалася без змін, оскільки за основу її організації було взято попередню, австрійську модель. Усіх суддів, які не скомпрометували себе, влада ЗУНР залишила на посадах. Суди повинні були виносити рішення і вироки іменем Західноукраїнської Народної Республіки. Керівництво ЗУНР, дбаючи про власну дієву судову систему, створило 12 судових округів і 130 судових повітів. Відповідно до Закону від 15 лютого 1919 р. третьою й останньою інстанцією щодо перегляду судових рішень проголошувався Найвищий державний суд. Суддями цього суду планувалося обирати осіб, що склали кандидатські іспити перед спеціальними комісіями, до складу яких повинні були входити фахівці у галузі права, судді та адвокати. На жаль, історичні джерела не зберегли майже ніякої інформації про їх діяльність. До обрання суддів Найвищого державного суду його функції тимчасово покладалися на створений у березні 1919 р. при Станіславському окружному суді Окремий судовий Сенат третьої інстанції.

Виходячи із складних військово-політичних реалій, у яких власне й будувалася ЗУНР, та прямої агресії Польщі, Чехословаччини та Румунії, крім загальних судів, Законом від 16 листопада 1918 р. були утворені також судові органи військової юстиції. Вже 16 листопада 1918 р. Державний секретаріат видав розпорядження про організацію системи військових судів. Вона виглядала так: Вищий військовий трибунал; військові обласні суди; військові окружні суди [7, с. 304].

Висновок. Отже, демократичні ідеали про правову державу з ефективною судовою гілкою влади українських політиків, наштовхнулись на суворі реалії життя, тому не були реалізовані повною мірою. Зміна урядів у Києві кожен раз тягла за собою зміни у судовій системі, але вони у зв'язку з військовим становищем теж повністю не були реалізовані ані в часи УНР, Гетьманату, Директорії, а ні в часи ЗУНР.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. — 624 с.
2. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. — К.: 1995. — 328 с.
3. Рум'янцев В.О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917-1921 рр. // Проблеми законності. — 2009. — Вип.100. — с.53-62
4. Вовк Ю. Є. Організація, структура та компетенція судових органів Української держави (1918 р.). — Львів: Світ, 1999. — 48 с.
5. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Підручник. — К.: Либідь, 1997. — 208 с.
6. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. — 5-те вид., випр. і доп. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. — 437 с.
7. Історія держави і права України: Підручник / За ред. А.С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 512 с.